

DANNE NORDLING:

Demokrati genom löntagarmakt

Ett slag i somras trodde man nästan att diskussionen om löntagarfonder skulle upphöra och inte komma att påverka nästa års valrörelse, hur otroligt detta än kunde synas. Det var då LOs och SAPs gemensamma arbetsgrupps rapport om löntagarfonder underkänts av LOs och partiets ordförande. Men sedan dess har åtskilligt hänt och fortsätter att hända. LOs ordförande har rent av antytt att tillståndet i det jugoslaviska arbetslivet skulle sättas som ett ideal för det svenska. Pol mag Danne Nordlings artikel behandlar principerna i olika ekonomiska system och hans kritik av den sk ekonomiska demokratin är förödande. Den går visst att genomföra, men till vilket pris för medborgarna? I varje fall är det klart, att det inte blir de som får bestämma.

Enligt arbetarrörelsens sätt att se på sin egen historiska mission kämpade rörelsen först för politisk demokrati och därefter för sociala reformer. Nu står man inför det tredje steget: utsträckningen av de demokratiska beslutsformerna till näringslivet. Detta "tredje steg", som oftast omtalas under beteckningen "ekonomisk demokrati", skulle sålunda innebära det slutliga förverkligandet av den "demokratiska socialismen". Något fjärde steg i utvecklingen har det inte talats om.

"Demokratiseringen av arbetslivet", som är ett mera vagt och kanske mera vidsträckt begrepp än den ekonomiska demokratin, inleddes på allvar under början av 70-talet. På LO-kongressen 1971 drogs riktlinjerna upp för den omfattande arbetsrättsliga lagstiftningen senare under 70-talet där medbestämmandelagen (MBL) intar den främsta platsen. Samtidigt fick LO-ekonomen Rudolf Meidner i uppdrag att utreda frågan om löntagarfonder.

År 1971 var det väl ingen som anade vilken sprängkraft löntagarfondsfrågan skulle få för arbetarrörelsens idéutveckling och sammanhållning. Tillsättandet av utredningen uppmärksammades överhuvudtaget inte särskilt mycket. Men slutresultatet skulle bli en socialiseringsdebatt som socialdemokraterna inte kunde kontrollera. Det senaste resultatet av denna debatt är – i juli 1978 – partistyrelsens underkännande av LOs och SAPs gemensamma arbetsgrupps rapport om löntagarfonderna. I mycket har partistyrelsens beslut dikterats av valtaktiska skäl – Olof Palme måste tex vinna 1979 års val för att säkra sin personliga politiska framtid.

Till en del är emellertid rörelsen sakligt splittrad vad gäller formerna för den ekonomiska demokratin.

När det gäller makten i företagen har socialdemokraterna accepterat den skråsocialistiska linjen (eller gillesocialism som socialdemokraterna själva kallar det system som ger fackföreningarna makten över besluten i näringslivet). Den traditionella funktionssocialistiska linjen övergavs delvis vid 1975 års partikongress och programrevision. Fackets ställning skulle stärkas – det var detsamma som utökad demokrati.

Möjligheten att uppnå ett mer eller mindre långtgående medbestämmande har LO emellertid alltid haft. Någon särskild medbestämmandelag hade inte behövts för att LO skulle ha kunnat åstadkomma ett avtal som väsentligt hade inskränkt arbetsgivarnas rätt att "leda och fördela" arbetet. Men medlemmarna var inte tillräckligt intresserade. De ville inte byta bort en del av löneökningarna och eventuellt också strejka för att deras organisationer skulle få medbestämmande på arbetsplatserna. Därför drev LO på de socialdemokratiska politikerna för att kunna få ökad makt lagstiftningsvägen.

Ekonomisk demokrati

När det gäller makten över företagen och hela näringslivet är meningarna emellertid delade. Det finns en liten falang (Nils Elvander, Assar Lindbeck m fl) inom socialdemokratin som menar att ekonomisk demokrati innebär att makten över näringslivet måste utsträckas till hela folket och inte begränsas till det arbetande folket. I varje fall, menar

vissa, är frågan om huruvida makten skall ges till facket eller folket otillräckligt utredd, varför frågan åtminstone borde skjutas upp i väntan på närmare utredning.

Den klassiska motsättningen mellan stats-socialister och skråsocialister kan dock knappast utgöra något tungt vägande skäl till socialdemokraternas tvekan att ta "det tredje steget". Varje känd form av statssocialism är i sina konkreta detaljer så motbjudande att ett förordande av denna väg för att uppnå den hägrande ekonomiska demokratin är dömt att misslyckas. Vitsen med fondsocialismen är ju just att man därmed tror sig kunna undvika statssocialismens oacceptabla konsekvenser.

I debatten om det tredje stegets socialism har socialdemokraterna och LO betraktat införandet av demokratiska beslutsformer i näringslivet som någonting självklart som inte närmare behöver motiveras. Tydligen har man utgått ifrån att alla uppfattar nuvarande system som så olidligt och felaktigt, att man inte behöver diskutera målen för den ekonomiska demokratin. Debatten har därför mest handlat om olika tekniska konstruktioner av fondsystem och om vilka mindre tilltalande följder fonderna kan tänkas få för samhällslivet.

De bristfälligt underbyggda bevisen för att "ekonomisk demokrati" är någonting önskvärt för de breda medborgargrupperna har lett till att arbetarrörelsen anklagats för att bara sträva efter ökad makt åt sina egna funktionärer. Det synes finnas visst fog för denna kritik, när man närmare granskar de sakliga skäl för löntagarmakt som har anförts. I de annonser, där partistyrelsen söker

förklara sin inställning till vinstdelningsprincipen, betonas att ekonomisk demokrati skall trygga jobben. Detta motiv har snart sagt anförts för samtliga krav från det socialdemokratiska partiet under 1900-talet.

Sysselsättningsmotivet har också framförts av LO i den stora kampanj för närmare 3 miljoner som bedrevs hösten 1977. Till detta motiv lades också ett annat, mera speciellt: det gällde att komma tillrätta med de svenska företagens märkesdifferentiering – dvs det faktum att t ex vissa köksmaskiner av samma fabrikat säljs under olika märkesnamn.

För vanliga människor skulle därför bara två konkreta förbättringar bli följden av införandet av demokrati genom löntagarmakt: ingen risk för företagsnedläggningar på orter där det är svårt att få annat jobb och ingen risk att en produkt, som säljs under ett visst märkesnamn, är något billigare när den säljs under ett annat namn. Att lönerna skulle bli högre hävdas inte och inte heller att varorna skulle bli bättre eller billigare eller att den offentliga servicen skulle förbättras eller bli mer omfattande.

Maktpolitik

Det avgörande skälet är alltså uppenbarligen maktpolitiskt. Demokratiska former måste präglade alla mera betydelsefulla beslut i samhället – inte för att någon skall få det bättre utan därför att ett sådant tillstånd har en högre moralisk kvalitet. Med moraliska värderingar som grund för sina strävanden riskerar arbetarrörelsen att komma i en mera

oförsonlig konflikt gentemot sina opponenter än någonsin tidigare. I ekonomiska frågor är det alltid möjligt att kompromissa. Etiska principer är baserade på tro och därmed inte kompromissbara.

För en del socialdemokrater med mera utopisk läggning är kanske inte demokratins princip i det ekonomiska livet egentligen det viktigaste utan i stället att de anställda i företagen verkligen själva får vara med och bestämma. Detta självbestämmande anses bra i sig, men ibland åberopas också att företagen därmed skulle kunna bli effektivare. Hittills har dock de anställdas inflytande betraktats med skepsis av arbetarrörelsens tongivande ideologer. De nya arbetsrättsliga lagarna med MBL som typexempel ger ju den nya bestämmanderätten enbart åt facket – inte åt enskilda anställda. Samtliga förslag till löntagarfonder präglas också av samma förhållande: det är facket och av facket valda organ som skall utöva den nya makten. Detta skall dessutom ske i samverkan med hela fackföreningsrörelsen, vilket är avsett som ett hinder för rent löntagarstyrda företag.

LO-SAPs arbetsgrupp för löntagarfonder ansåg att deras system skulle kunna införas inom marknadshushållningens ram. Andra mer radikala socialdemokrater anser att fondsocialismen är till för att "knäcka marknadsekonomin". Är då demokrati genom löntagarmakt möjlig inom nuvarande ekonomiska system eller måste ett nytt system införas? Och om detta inte leder till diktatur och ofrihet, som förvisso kan sägas vara en sannolik utveckling, är det då önskvärt att införa ett system med "ultrademokrati" i Sverige?

Om vi tänker oss att fackföreningsrörelsen och/eller representanter för det allmänna blir majoritetsägare i de större företagen, kan i så fall den "ekonomiska demokratin" mål uppnås? Vi behöver inte förut-sätta att det är sk löntagarfonder som äger företagen – än mindre att detta ägande tillkommit genom vinstdelning. Hur kommer nu de nya ägarna att sköta företagen inom ramen för nuvarande ekonomiska system?

"Löntagarfonder flyttar inte till Lichtenstein" har förre statsministern Tage Erlander anfört som ett tungt skäl för fonderna. Men om nu den internationella konkurrensen fordrar utlandsetablering, måste inte detta bli följden också med nya ägare? Om utlandsetableringar ändå skulle betraktas som något i grunden ont, kan dessa förbjudas av regeringen. Men detta gjorde inte socialdemokraterna när de hade makten.

LO mot bolagsstyrelserna

I sin kampanj mot den "privata maktkoncentrationen" hösten 1977 menade LO att nedläggningen av företag på många orter berodde på de odemokratiskt tillsatta personerna i företagens styrelser. Dessa personer hade tillsatts av endast en, två eller tre personer på bolagsstämman, och denna maktkoncentration föreföll enligt LO leda till att företag lades ned utan att det var nödvändigt. Ägarna var i LOs beskrivning mest intresserade av maktutövning som speciellt gick ut på att trakassera de anställda. LOs skildring av dagens förhållanden byggde på att näringslivet var kapitalägarstyrkt. Ägarnas makt är i det närmaste total och de kan fatta helt

godtyckliga beslut. Missförhållandena i näringslivet beror då på ägarnas moraliska kvalitet, vilket är ett resultat av det odemokratiska sätt som de tillsatts på. Vad är då naturligare än att tillsätta nya ägare som fattar för de anställda mer angenäma beslut?

LOs synsätt i kampanjen 1977 är ganska ovanligt, eftersom man där vill lasta ansvaret för missförhållandena på ett antal namngivna personer. Det är dessas personliga egenskaper som är förkastliga – inte att de är besjälade av profitbegär och därmed offer för ett oacceptabelt ekonomiskt system. Nuvarande system kan därför behållas om bara personerna byts ut. Kapitalägarna har ju den ekonomiska makten . . .

Inte ens kommunister och marxister är beredda att ställa upp på denna befängda tanke. De ser det kapitalistiska systemet som roten till det onda – inte personuppsättningen av kapitalister. Inte heller den nationalekonomiska vetenskapen ser ekonomin som kapitalägarstyrkt. Eftersom det förekommer så få monopol (och de som finns sägs inte skada konsumenterna) måste ekonomin i huvudsak anses vara konsumentstyrkt. Konsumenternas makt att köpa eller inte köpa begränsar kapitalägarnas makt i så stor utsträckning, att de ibland måste lägga ner hela eller delar av företag och ta stora förluster för att undvika ännu större förluster. Om man däremot tror att kapitalägarna är nästintill allsmåttiga, måste varje nedläggning framstå som onödig och bara ägnad att ställa till förtret för de anställda. LO har gjort en hel propagandafilm om detta med nedläggningen av Svartvikens massafabrik som exempel.

Nya kapitalägare kan inte fatta principiellt annorlunda beslut så länge vi behåller marknadsekonomin. Någon gång har det påståtts att det skulle gå lättare att genomföra en nödvändig struktumvandling i näringslivet, om det var löntagarnas representanter som "höll i yxan". Motsatsen förefaller dock mera sannolik. Löntagarnas representanter kan väl rimligtvis förmodas vara intresserade av att bli omvalda, vilket torde medföra att de i det längsta uppskjuter impopulära åtgärder. Nedläggningar i ordnade former innan konkursen är ett faktum kommer att bli svårare att genomföra när löntagarna har makten.

När väl dessa svårigheter genom direkta erfarenheter står klara kommer kraven på ett socialistiskt ekonomiskt system att bli övermäktiga. "Den ekonomiska demokratin förutsätter kapitalismens avskaffande," kommer det att heta. Och med socialistisk planhushållning kommer förvisso all arbetslöshet att kunna avskaffas. Men samtidigt kommer de ekonomiska konsekvenserna i övrigt att te sig avskräckande. En administrativt styrd ekonomi är helt enkelt mindre effektiv än marknadsekonomin. Det har all praktisk erfarenhet både från öststaterna och från den socialdemokratiska näringspolitikens tid i Sverige visat. Låt oss dock anta att medborgarna är beredda att acceptera standardsänkning i form av dyrare och sämre produkter samt högre skatter för att själva få rätt att bestämma i sina företag och över hela ekonomin. Är det i så fall möjligt att få denna bestämmanderätt i praktiken?

I ett marknadsekonomiskt system skulle detta faktiskt kunna vara möjligt – naturligt-

vis till priset av stora ekonomiska uppoffringar. Om alla löntagare i näringslivet blev egna företagare skulle de både kunna bestämma över sin egen arbetssituation och över sitt företags produktionsinriktning, lokalisering och maskin användning. Så små företag skulle naturligtvis få bilda olika föreningar för att klara mer kapitalkrävande verksamheter. På samma sätt som man idag kan bilda bostadsrättsföreningar för att utnyttja en fastighet skulle enmansföretagen få bilda en förening för att utnyttja en större maskin (tex för att tillverka papper). Snart skulle de olika företagen som hyrde produktionstid vid en pappersmaskin upptäcka att det vore rationellt att samordna inköpen av pappersmassa och försäljningen av det färdiga pappret. Och då måste någon utses att leda denna samordning. Vi får ett löntagarstyrt företag.

Företag med anställda

Det finns starka ekonomiska incitament för uppkomsten av företag med anställda. Ett skäl är naturligtvis att disponeringen av maskiner underlättas. Ett annat skäl är att det för varje företagare är förenat med kostnader att anlita marknaden tex att hålla reda på olika priser. Ett företag med anställda har också större flexibilitet än ett med strikt reglerade avtal med underleverantörer. Administrationen kan specialiseras, vilket gör ett företag med ett lämpligt antal anställda effektivare än marknaden. Det är denna bättre effektivitet som gjorde att socialisterna tidigare ansåg att den bästa effektiviteten borde uppnås när hela ekonomin fungerade

som ett företag. Centraliserad administrativ styrning var därför en dominerande idé ända fram till mitten av 60-talet. Mot denna bakgrund framstår dagens marknadsekonomi som en ganska lyckosam blandform mellan total marknadshushållning utan administrativa system och en total planhushållning baserad enbart på byråkrati.

Uppkomsten av företag blir samtidigt ett hinder för de arbetandes inflytande. Det kan man lätt inse om man tar i beaktande att lika inflytande för alla individer i en grupp bygger på att alla kan kommunicera med varandra. Eftersom kommunikationskanalernas antal växer med kvadraten på antalet personer, kommer storleken på en självstyrande grupp snabbt att begränsas. Allas tid skulle ju annars gå åt till att samråda med andra. Ett företag får därför med nödvändighet en hierarkisk uppbyggnad. Det kan ingen "demokratisering" i världen råda bot på. Ekonomisk demokrati i meningen ett direkt löntagarinflytande över alla beslut i företagen är alltså inte möjlig ens i teorin – varken med nuvarande ekonomiska system eller ännu mindre med ett planekonomiskt system.

De praktiska erfarenheterna från löntagarstyrda företag i Jugoslavien bekräftar denna teoretiska slutsats. Det har nu gjorts en lång rad undersökningar av hur de anställda i jugoslaviska företag anser att makten i företagen är rangordnad. En sammanställning som gjorts 1970 omfattar sju sådana studier, vilka alla placerar företagsledningen på första plats. Arbetsråden, som enligt lagen borde ha den största makten, placeras i genomsnitt på fjärde plats och arbe-

tarna själva hamnar på sjunde och sista plats. Löntagarmakt kan alltså i praktiken inte bli annat än en formalitet.

De flesta människor önskar inte makt över något annat än sin egen tillvaro, vilket är lika möjligt att uppnå vid dagens struktur för ägandet av företagen som vid andra ägarförhållanden. Den fråga som återstår att besvara är hur önskvärt det kan vara att dessutom införa en formell löntagarmakt, som inte syftar till några konkreta förbättringar utan som sitt främsta mål har en demokratisk och därmed politisk styrning av företagen. Målet kan också formuleras negativt: det gäller att bryta den privata maktkoncentrationen och motverka den maktökning som en stigande självfinansiering hos företagen medför.

Ekonomi och politik

I brist på konkreta argument för en demokratisering genom löntagarmakt får resonemanget föras med hjälp av analogier. En av dessa går ut på att det nu är lika självklart att införa "ekonomisk demokrati" som det var att införa politisk demokrati och allmän rösträtt i början av 1900-talet. Och lika litet som det politiska systemet då urartade kommer det ekonomiska systemet nu att påverkas av att löntagarna och inte bara kapitalägarna får bestämma. Felet med denna analogi är att de ekonomiska besluten framställs som varande politiska. Politikerna kan fritt besluta om staten skall eller inte skall vidta reformåtgärder för att komma tillrätta med något socialt missförhållande – t ex arbetslösheten. Men ekonomiska beslutsfattare har inte denna makt. De kan i allmänhet inte

besluta att fortsätta driften i ett företag som går med förlust i syfte att förhindra arbetslöshet.

Om ekonomiska beslut börjar fattas på politisk väg, kan två saker inträffa. Antingen sätter den ekonomiska verkligheten snabbt stopp för alla företagsekonomiskt omotiverade beslut så som skedde med den "aktiva näringspolitiken" i Sverige på 60-talet. Eller också medför politiseringen att politikerna sätter sig över ekonomin med hjälp av ytterligare regleringar, så att vi får ett administrativt styrt ekonomiskt system. Eftersom ett sådant inte fungerar rationellt ekonomiskt utan känslomässigt politiskt måste en sänkning av levnadsstandarden inträffa. Kan medborgarnas känsla av tacksamhet för den ekonomiska demokratin uppväga detta?

"Ultra-demokraternas" huvudprincip är att alla som berörs av ett mänskligt beslut skall ha rätt till inflytande över det. Det medför att en politisk process i demokratiska former bör föregå alla beslut utom de rent personliga. Även om det skulle vara önskvärt att införa ett sådant system är det i praktiken omöjligt att skapa naturligt avgränsade valkretsar för dem som skall delta i olika beslut. Det går tex inte att i förväg ange vilka som berörs av ett beslut av Volvo att investera i en ny bilmodell.

Om vi strikt följer den ultra-demokratiska principen, är alla handlingar som berör and-

ra människor förbjudna tills en demokratisk församling bestående av de berörda personerna fått argumentera och votera om saken. Följderna av en sådan princip blir oöverskådliga. Alla lagar utom möjligen grundlagarna blir överflödiga. Domstolarna får ersättas av politiska församlingar, som från fall till fall får fastställa påföljderna för dem som brutit mot demokratiskt fattade beslut. Alla löneförhandlingar – såväl mellan arbetsmarknadens centrala parter som mellan arbetstagare och företag – måste anses vara odemokratiska. Även vanliga kommersiella förhandlingar om köp och försäljning där flera personer berörs blir naturligtvis odemokratiska.

Det är uppenbart att den politisk-demokratiska metoden att fatta beslut är olämplig att använda vid största delen av de beslut som dagligen fattas i ett utvecklat samhälle. Fullt utbyggd ekonomisk demokrati är därför knappast önskvärd av någon – hur tilltalande den grundläggande principen än kan förefalla. Vi har en mycket bättre metod att bygga olika beslut på; nämligen individernas frihet att ingå avtal med varandra på en marknad. Kontraktsrätt och marknadshushållning kan betraktas som väl så demokratisk som majoritetsbeslut och politisk hushållning i den meningen att det är medborgarna själva som får bestämma.